

Afganistan ve Uğradığı İşgaller Karl Polanyi'nin “Çifte Hareket” Kavramıyla Açıklanabilir mi?*

Kemal Gökçay**
Adem Levent

“Bazı ülkelerin geleceği diğerlerinde bugün yaşanıyor olabilir, aynı zamanda bazıları da ötekilerin geçmişini hala içinde taşıyor olabilir.”

(Polanyi, 2021, s. 335)

Öz: Afganistan son yüz elli yıllık tarihinde dönemin büyük güçleri tarafından uzun yıllar işgallere uğramıştır. Ancak işgalci güçlerin hepsi günün sonunda geri çekilmek zorunda kalmıştır. Afganistan gibi yoksul ve etnik çeşitliliğe sahip bir ülkenin dönemin büyük güçleri tarafından uzun yıllar işgal edilmesi ve bu işgallerin hepsinin başarısızlıkla sonuçlanması çeşitli yönlerden izaha muhtaçtır. XIX. ve XX. yüzyıllarda sırasıyla İngiliz ve Rus işgalleri ve başarısızlıkları görece coğrafi zorluklarla açıklanabilirken XXI. yüzyıldaki ABD işgalini askeri teknoloji ve ekipmanların gelişmişlik düzeyi göz önüne alındığında tek başına coğrafyaya bağlamak Afganistan'daki işgalleri açıklamada eksik kalacaktır. Öte yandan, Karl Polanyi'nin piyasa ekonomisini izah ettiği çifte hareket (double movement) kavramıyla Afganistan işgallerini açıklamak geniş entelektüel olanaklar sunmaktadır. Polanyi'nin bu kavramsal çerçevede değerlendirdiği piyasa toplumu ve ona karşı toplumun geleneksel değerlerini koruma direnci, Afganistan'ın uğradığı işgallere karşı direncini izah etmemizi mümkün kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Polanyi, Çifte Hareket, Kapitalizm, Moral Ekonomi.

Abstract: In the last one hundred and fifty years of its history, Afghanistan has been subjected to prolonged occupations by the major powers of the time. However, all occupying forces eventually had to withdraw. The fact that a poor and multi-ethnic country like Afghanistan was occupied for many years by the great powers of the time, and that these occupations all ended in failure, requires explanation from various perspectives. While the British and Russian occupations in the 19th and 20th centuries can be relatively explained by geographical difficulties, attributing the American occupation in the 20th century solely to geography would be insufficient, given the sophistication of military technology and its equipments. However, explaining the occupations in Afghanistan through Karl Polanyi's “double movement” concept to describe the market economy endorses broad intellectual possibilities. Polanyi's such conceptualization -market society and the resistance of society to protect traditional values against it- allows us to explain Afghanistan's resistance vis-à-vis its occupations within the same conceptual framework.

Keywords: Afghanistan, Polanyi, Double Movement, Capitalism, Moral Economy.

* Bu makalede “Modernleşemeyen Afganistan: Karl Polanyi'nin Gömülülük Yaklaşımı Yönünden Bir İnceleme” adlı yayınlanmamış doktora çalışmasından yararlanılmıştır.

** Sorumlu Yazar

@ Öğr. Gör., Atatürk Üniversitesi & Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, kemal.gokcay@atauni.edu.tr
Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, levent49@gmail.com

ID <https://orcid.org/0000-0002-6121-3793>
<https://orcid.org/0000-0002-1683-6107>

DOI: 10.12658/M0756
insan & toplum, 2025; 15(1): 94-122
insanvetoplum.org

Başvuru: 02.07.2024
Revize: 22.08.2024
Kabul: 28.08.2024
Erken Baskı: 26.09.2024

Giriş

Afganistan XIX. yüzyılda iki kez (1839 ve 1878) İngiliz işgaline uğramış ve her iki işgalde de İngiliz birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. XX. yüzyılın ikinci yarısında dönemin iki süper gücünden biri olan Sovyetler Birliği'nin işgaline uğrayan Afganistan'dan on yıllık işgalden sonra Ruslar da geri çekilmiştir. Son olarak XXI. yüzyılın hemen başında, ABD'nin 11 Eylül saldırılarını gerekçe göstererek yirmi yıl işgal ettiği Afganistan'dan 2021'de çekilme kararı alması bu ülkeyi yeniden uluslararası siyasetin gündemine taşımıştır.

Son yüz elli yılda dönemin büyük güçleri tarafından işgale uğrayan Afganistan işgalci güçlerin başarısız olarak geri çekilmesini sağlamıştır. Büyük güçlerin Afganistan işgallerinin başarısızlıkla sonuçlanması birçok etkene bağlanabilir. Afganistan'ın coğrafi yapısı, toplumsal dinamikleri, aşiret bazlı toplumsal örgütlenmesi vs. gibi pek çok sebep açıklayıcı olabilir. Büyük güçlerin çıkarları, bölgesel ve küresel güç dengeleri, yeraltı kaynakları, enerji geçişi ve güvenliği, uyuşturucu, terör vs. pek çok sebep bölgesel ve küresel aktörlerin Afganistan'a ilgisine ve işgaline sebep gösterilebilir. Ancak tüm bunların açıklayıcı olup olmadığı tartışmalıdır.

Söz konusu yönlerin dışında *imparatorluklar mezarlığı* olarak bilenen Afganistan'ı Karl Polanyi'nin kavramsal araçlarıyla izah etmek de olasıdır. Başka bir deyişle, Afganistan ve işgal tarihi, Polanyi'nin XIX. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan piyasa ekonomisini izah ettiği teorik çerçeveye açıklanabilir. Bir moral ekonomist, iktisat sosyoloğu ve iktisat antropoloğu olan Polanyi'nin piyasa ekonomisinin gerçekleştiği toplumda toplumun kendini koruma refleksi çerçevesinde moral ekonominin zuhur ettiği ve bunu *çifte hareket (double movement)* olarak kavramsallaştırdığı şema Afganistan'ın uğradığı işgalleri açıklamada geniş entelektüel imkanlar sunar. Bir piyasa ekonomisi olmayan Afganistan, piyasa ekonomisi olarak bilinen büyük güçlerin işgalleriyle karşılaştığında orada tutunmalarına nasıl engel olmuştur?¹

Polanyi'ye göre, XIX. yüzyıldan sonra toplumların piyasa ekonomisiyle tanışmasının ardından toplumların yapısında bir çifte hareket meydana geldi. Bir tarafta piyasa ekonomisinin gereklerine göre oluşan bir toplum, diğer tarafta kendini koruma refleksiyle piyasa ekonomisi öncesi moral değerleriyle piyasaya direnen diğer toplum (Polanyi, 2021). Bu toplumda görülen çifte hareket uluslararası ilişkilerdeki

1 Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği, politik olduğu kadar ekonomik olarak da ayrı kutuplarda görülmesine karşın Polanyi'nin metodolojik yaklaşımında iki ülke özünde birbirinden çok da farklı değildi. Amerikan kapitalizmi ve Sovyet sosyalizmi birbirleriyle pek çok ortak noktaya sahipti. Çünkü benzer verimlilik, büyüme, kentleşme ve sosyal psikoloji kaygılarına sahip modern endüstriyel ekonomilerdi (Stanfield, 1980). Polanyi için esas farklılaşma, modern öncesi dönemde ekonominin toplumdaki yeriyile modern piyasa ayrımıdır (Gemici, 2008).

güç mücadelesinde de açıklayıcı olabilir. Kısacası, piyasa ekonomisiyle tanışmış kapitalist bir toplumun piyasa ekonomisiyle tanışmamış bir topluma saldırısı ya da işgali Polanyi'nin çifte hareket kavramıyla izah edilebilir.

Bu çalışmada, Polanyi'nin "çifte hareket" kavramı temel alınarak Afganistan'ın işgallere karşı direncinin nasıl şekillendiği incelenmektedir. Çalışmanın amacı, büyük güçlerin Afganistan'daki işgallerinin başarısızlığını sadece coğrafi zorluklar, dini inançlar, etnik yapı, kabile yaşamı veya diğer aktörlerin politikaları ile değil, bunların yanında ve asıl olarak Polanyi'nin iktisadi antropolojiye dayandırdığı moral ekonomi perspektifiyle açıklamaktır.

Çalışma, dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Polanyi'nin piyasa ekonomisi yaklaşımı detaylandırılacak ve bu yaklaşımın temel kavramları ele alınacaktır. İkinci bölümde, Polanyi'nin "çifte hareket" kavramı çerçevesinde piyasa ekonomisi ile moral ekonomi arasındaki karşıtlık incelenecektir. Üçüncü bölümde ise Afganistan'ın moral ekonomisi, bu ülkenin toplumsal ve kültürel yapısı bağlamında analiz edilecektir. Son bölümde, çifte hareket kavramının uluslararası arenada nasıl görüldüğü ve Afganistan'ın uğradığı işgallerin bu kavram çerçevesinde nasıl değerlendirilebileceği ele alınacaktır. Çalışmanın sonucunda, Polanyi'nin teorik çerçevesinin, Afganistan üzerine yapılan antropolojik, toplumsal, kültürel ve ekonomik çalışmalarla nasıl bir karşılaştırmalı analiz sunduğu tartışılacaktır. Bu yapı doğrultusunda, çalışmada, Afganistan'daki işgallere karşı gelişen direnç ve bu direncin moral ekonomiyle ilişkisi, Polanyi'nin çifte hareket kavramı üzerinden değerlendirilerek özgün bir bakış açısı sunulması hedeflenmektedir.

Polanyi'nin Piyasa Ekonomisi Yaklaşımı

XIX. yüzyıl İngiltere'sinde toprağın, emeğin ve paranın metalaşması devlet müdahalesi ve serbest piyasa² etkisiyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla fabrika sisteminin oluşumuyla ortaya çıkan endüstriyel üretim toprağın, emeğin ve paranın metalaşmasına dayalı yeni bir üretim örgütlenmesine yol açmıştır (Gemici, 2008). Liberalizme göre, bu yeni örgütlenme biçimi -piyasa ekonomisi ya da günümüzde daha sade ve popüler kullanımıyla yalnızca piyasa düzeni- kendiliğinden ortaya çıkan bir fenomendir. Entelektüel bağlamda, piyasa kavramı, yerleşik paradigma taraftarları için her zaman sahip oldukları "mutlaklaştırma", "şeyleştirme" ve yanlış yerleştirilmiş "somutluk" yanılığsı eğilimini paylaşmaktadır. İdeoloji olarak ise piyasa; verimlilik, eşitlik ve

2 Devlet müdahalesi ve serbest piyasanın bir arada bulunması çelişki gibi görünse de Polanyi'nin düşüncesinde bu durum gayet doğaldır. Çünkü Polanyi'ye göre (2021) serbest piyasa kendiliğinden ortaya çıkmamış, bilinçli devlet müdahaleleriyle oluşmuştur.

piyasa ekonomisindeki "yeni özgürlükler" konusunda eski sosyalist toplumların farklı fırsatçılarından özgürleşmeyi de içeren kültürdeki bir dizi önemli değeri meşrulaştırmak için kullanılmaktadır (Barber, 1995). Başka bir ifadeyle, kendiliğinden oluşan piyasa kendi meşruiyetini sağlarken kendisine yöneltilecek eleştirilere de duvar örmektedir.

Kendi kurallarına göre işleyen piyasa fikrinin bir ütopya olduğunu söyleyen Polanyi esasen piyasa fikrine karşı değildir. Her dönemde piyasaların olduğunu söyleyen Polanyi, XIX. yüzyıldaki piyasa fikrinin bir siyasi proje olarak devlet müdahalesiyle oluşturulduğunu iddia etmekte ve bu sistemin insan doğasına uygun olmadığını ortaya koyarak itiraz etmektedir. Polanyi'ye göre devlet tarafından uygulanan *laissez-faire* bir amaç için yürütülen araç değil, amacın ta kendisiydi ve hiçbir doğal yanı yoktu. Ona göre, eğer işler oluruna bırakılmış olsaydı, günümüzdeki biçimiyle serbest piyasalar hiçbir zaman ortaya çıkamazlardı (Polanyi, 2021; 1968).

XIX. yüzyıl uygarlığı olarak adlandırdığı kendi kurallarına göre işleyen piyasanın özgürlüğün önündeki en büyük engel olduğunu düşünen Polanyi, çözümü bu piyasanın sona ermesinde görmektedir. Ona göre, "Piyasa ekonomisinin sona erishi, eşi görülmemiş bir özgürlük döneminin başlangıcı olabilir. Yasal ve gerçek özgürlük, her zamankinden daha geniş ve daha yaygın kılınabilir; düzenleme ve kontrol yalnız birkaç kişiye değil, herkese özgürlük sağlayabilir." (Polanyi, 2021). Ancak piyasa toplumunun sonu, Polanyi'nin gözünde kesinlikle piyasaların sonu demek değildir. Piyasalar ekonomide kendi yasalarına göre işleyişin organları olmaktan çıkmakla çeşitli biçimlerde varlıklarını sürdürecektir.

Polanyi'nin deyişle, ekonomi, toplumsal hayatın içinde diğer tüm toplumsal formlarla bir arada ve onlardan ayrılmayacak şekilde o toplumsal formların içine gömülü (*embedded*) halde var olmuştur. Polanyi, ekonominin insanlık tarihi boyunca toplumdaki değişen yerini ayırt etmek için "gömülülük" (*embeddedness*) kavramını analitik bir yapı olarak ele alırken bunu, ekonominin toplumun geri kalanından ne ölçüde "ayrıldığı" belirtmek için de kullanmaktadır. Burada gömülülük tarihsel bir değişkendir; piyasa ekonomisi tarihteki ilk "yerinden çıkmış, ayrılmış, gömülü olmayan" yani *disembedded* bir ekonomik sistem olduğundan dolayı farklıdır ve insan doğasına³ uygun değildir (Gemici, 2008). *Disembedded* ekonomi sadece toplumun geri kalanından ayrılmakla kalmamış, aynı zamanda, ayrılmış olduğu toplumun diğer formlarını da etkileyen hatta onları belirleyen bir fenomen halini almıştır. Bu

3 Elbette buradaki iddia Polanyi'ye aittir ve onun tezinin merkezindedir. Ancak klasik liberal çizgiyi devam ettiren düşünürler insan doğasına en uygun sistemin piyasa ekonomisi olduğunu dile getirmişlerdir. Hatta XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra İskoç Aydınlanma mensuplarının "insan doğası" tartışması yapmalarının ardında da bu maksat yatmaktadır.

durumda toplum ekonomize olmakta ve “tek boyutlu” hale gelmektedir. Toplumun diğer yönleri, ekonomi tarafından belirlenmekte ve her şey metalaşmaktadır.

Serbest piyasanın yolu, sürekli ve merkezi örgütlenip kontrol edilen bir müdahaleciliğin sürekli artışıyla açılmış ve korunmuştur. Polanyi, yasama faaliyetlerindeki belirgin artışı ve devletin bürokratik işlevlerindeki muazzam genişlemeyi ayrıntılı şekilde açıklamaktadır. XIX. yüzyıl boyunca, tıpkı bugünkü gibi, piyasa ekonomisinin kendi kurallarına göre işlemlerini engelleyebilecek müdahaleleri ortadan kaldırmak için toplumun maddi yaşamını yeniden şekillendirmeyi amaçlayan yoğun bir yasama faaliyeti hayata geçirilmiştir (Buğra, 2016). Bu faaliyetler neticesinde ekonomik toplum politik toplumdaki (devlet) ayrı olarak ortaya çıkmıştır. Devlet aygıtı, piyasa ekonomisinin işleyişini garanti etmek için yasal düzenlemelerde bulunmuştur. Bir başka ifadeyle hukuk, ekonominin güdümüne bilinçli şekilde sokulmuştur.

Polanyi, ekonomik düşüncenin yeni bir kavram olduğunu belirtmektedir. Diğer uygarlıklar ve kültürlerde, ekonomik olgular dediğimiz şeyler sosyal olgulardan ayrılmamış, bağımsız bir dünya veya sistem oluşturmamışlardır. Tam tersine, bu olgular sosyal dokunun içinde dağınık ve yerleşik (*embedded*) bir şekilde bulunurlardı (Polanyi, 2021). Tarih ve antropoloji çalışmalarının ortaya koyduğu temel bulgulardan biri, ekonominin genellikle sosyal ilişkilerin içindeki yerleşikliğidir. İnsanlar, bireysel maddi çıkarlarını korumaktan ziyade toplumsal konumlarını, sosyal hak ve değerlerini koruma amacıyla hareket ederek maddi zenginliğe de ancak bu sosyal amaçlara hizmet ettiği sürece değer vermişlerdir. Ne üretim ne de dağıtım süreçleri, mal sahiplerinin özel ekonomik çıkarlarına dayanır; aksine, bu süreçlerin her aşaması, gerekli işlemleri sağlamak için bir dizi sosyal çıkara göre düzenlenmiştir. Bu sosyal çıkarlar, küçük avcı ve balıkçı toplulukları ile büyük despotik toplumlar arasında önemli farklılıklar gösterebilir. Ancak her iki durumda da ekonomik sistem, ekonomi dışı amaçlar doğrultusunda işler (Polanyi, 2021; 1947).

Kapitalistleşen dünya bir taraftan uluslararasılık ve karşılıklı bağımlılığa inanmayı sürdürürken diğer taraftan milliyetçilik ve kendine yeterlilik güdülerıyla hareket etmektedir. Bu çelişki Polanyi'nin gözünde XIX. yüzyıl piyasa toplumunun doğuştan gelen zayıflığı olarak görülmektedir. Bu zayıflık XIX. yüzyıl toplumunun bir sanayi toplumu oluşundan değil, piyasa toplumu oluşundan gelmektedir. Polanyi'ye göre ütöpik bir deneyim ve kendi kurallarına göre işleyen piyasa son bulduğunda sanayi uygarlığı varlığını sürdürecektir (2021). Görüldüğü üzere Polanyi, XIX. yüzyılda ortaya çıkan piyasa ekonomisi ile geleneksel toplumda yer alan piyasaları birbirinden ayırmaktadır. İlki tüm toplumsal ilişkileri, ekonomik temelde ele alan arazi bir durumken ikincisi doğal bir fenomendir. Dolayısıyla ekonominin toplumdaki yeri ve toplumun ekonomi karşısındaki konumu, Polanyi'nin başlıca ilgi alanı olarak çifte hareket kavramsallaştırmasıyla doruğa çıkmaktadır.

Piyasa Ekonomisi vs Moral Ekonomi: Çifte Hareket

Polanyi'ye göre XIX. yüzyılda ortaya çıkan ve kendi kendini düzenleyen piyasa ekonomisine karşı toplumun kendini koruma refleksi olarak bir tepki ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, bir tarafta toplumsal ilişkilerden bağımsızlaşmış ve hatta giderek tüm toplumsal hayatı domine eden bir piyasa ekonomisi, diğer tarafta ise toplumun buna verdiği bir tepki olarak koruma mekanizması ortaya çıkmaktadır. Emeğin, toprağın ve sermayenin metalaşmasının karşısında toplumun geleneksel güçleri devreye girmektedir. Polanyi bu durumu *çifte hareket* kavramıyla izah etmektedir. Piyasanın genişlemesi ile toplumun geleneksel kendini koruma refleksi çelişkili, çatışmacı ve yıkıcıdır. Metalaşma, kurumsal ayrışma ve koruyucu karşı hareket arasındaki ilişkiyi sunmaktadır. Kurumsal ayrışma; piyasanın kazanç güdüsünün hakim olduğu, fiyat mekanizması tarafından temizlenen ve diğer sosyal kurumların müdahalesinden arındığı fikrine dayanmaktadır. Piyasanın yıkıcı etkisi ise esas olarak emeğin, toprağın ve sermayenin metalaşmasından kaynaklanmaktadır. Hatta hayali metaların piyasa mekanizmasına tabi olması koruyucu karşı harekete yol açmıştır (Gemici, 2008).

Çifte hareket, sadece XIX. yüzyıl İngiltere'sinde ortaya çıkan piyasa ekonomisi ve buna verilen tepkiyle gelişen ikili toplum yapısını izah etmekle kalmaz aynı zamanda küreselleşme (Birchfield, 1999), XIX. yüzyılın sonundan başlayıp XX. yüzyılda gerçekleşen ve XXI. yüzyılın başına uzanan İngiltere ve Amerika gibi büyük devletlerin hegemonik güç mücadelelerini (Silver ve Arrighi, 2003), ekonomik ve finansal krizleri (Özgür ve Özel, 2013) de açıklar. Bu bakımdan çifte hareket, çağdaş kapitalizmin her yönüyle etkilediği dünya toplumlarının tamamının anlaşılmasını sağlayan bir kavramdır. Çifte hareketin tarihsel rolü, tüm ulusların tabi olduğu kurumsal bir modeli temsil ettiğini ikna edici bir şekilde göstermektedir. Başka bir deyişle, çifte hareket, hem piyasa ekonomisi hem de toplumun kendini koruması, İngiltere'nin ötesine yayılan uluslararası bir sistem oluşturmuştur (Vail, 2022).

Bu bakımdan Polanyi'nin çifte hareket kavramının en özgün katkısı, toplumsal mücadele alanını, özellikle küresel bağlamda meydana gelen bir olgu olarak yeniden tanımlamasıdır. Elbette ondan önceki pek çok analist kapitalizmin geniş ve küresel doğasını kabul etmiştir. Ancak o, belirli politikalar içindeki toplumsal mücadelelerin, herhangi bir ulus-devletin uluslararası sistemdeki özel konumu tarafından nasıl kısıtlandığını ve sınırlandırıldığını göstererek argümanı bir adım daha ileri götürmüştür. Bu, çifte hareketin yalnızca ulusal değil aynı zamanda küresel bir olgu olduğu anlamına gelmektedir (Block, 2008). Bir tarafta kapitalistleşmiş büyük güçlerin işgal girişimi, diğer tarafta kapitalistleşmemiş bir ulusun direnci, Afganistan örneği durumunda karşımıza çıkmaktadır. Direniş, dini veya etnik kökenlerden kaynaklanabilir. Hangi saikle geliştiğinden ziyade toplumun koruma refleksinin kendiliğinden devreye girmesi

mühimdir. Öyle ki küresel bağlam, devlet üzerindeki çelişkili baskılar ve ideolojinin seferberliği, çifte hareketin içinde mücadele ettiği bağlamı temsil etmektedir. Bu hareketlere katılan özneler olarak kapitalistler ve işçiler, Polanyi'nin çifte hareket açıklamasında kesinlikle kilit aktörlerdir. Ancak analizindeki tek aktörler kesinlikle onlar değildir. Toprak sahibi sınıflar, esnaf, entelektüeller, hükümet yetkilileri ve ortak sınıf kimliğine sahip olmayan gruplar da dahil olmak üzere diğer sosyal gruplar, bu geniş koalisyonların bir parçası olarak -Gramsci'nin "tarihsel blok" kavramı gibi (Block, 2008)- rutin bir şekilde kilit roller oynamaktadırlar.

Emperyalist rekabet, piyasa genişlemesiyle sosyal korumacılık arasındaki ulusal düzeydeki gerilim ve serbest küresel piyasa ideali ile ekonomik milliyetçilik gerçekliği arasındaki çatışma, ikinci çifte harekette ortaya çıkmıştır. Emperyalizmin biçimi değişmiştir. İlk çifte hareket sırasında yaygın olarak uygulanan kolonilerin doğrudan kontrolü yerine dolaylı kontrol veya gayriresmi imparatorluk artık norm haline gelmiştir. ABD'nin Vietnam, Irak ve Afganistan'daki ulus inşasındaki yenilgileri bu genellemeyi desteklemektedir. XIX. yüzyılın sonlarında Afrika Mücadelesi'nin çağdaş bir karşılığı yoktur. Piyasanın genişlemesiyle sosyal koruma arasındaki çatışma, refah devletinin değişken bir şekilde zayıflaması ve su, eğitim, sanitasyon ve barınmayı salt meta veya kamu malı olarak ele alma mücadelelerindeki farklılıklarla her ülkeye özgüdür (Sandbrook, 2022). Bu durumda kapitalizmi bir dünya sistemi olarak tasvir ettiğimizde çifte hareketin aktörlerini uluslararası güçler ile ulusal güçler olarak da görmek mümkündür. Bir tarafta Afganistan'ı işgale yeltenen büyük güçler -ki elinizdeki analizde daha çok piyasa sisteminin ana aktörleri olarak- betimlenirken diğer tarafta Afganistan'ın bu hareketlere direnişi toplumun kendini koruma tepkisidir. Çifte hareketin ilk muharebe alanı, ulusal düzeyde kapitalistler ile işçilerken ikinci muharebe alanı ise uluslararası düzeyde işgalci kapitalist güçler ile onlara direnen ulusal güçlerdir.

Polanyi, çifte hareketi, toplumsal korumanın uluslararasılaşmasını emperyalizmin kapsayıcı sorunsalına yerleştirmiştir. Buna göre emperyalizm, hem piyasa gerilimleriyle mücadele etme girişimi hem de yıkıcı etkisi açısından mükemmel bir enternasyonalist korumacı kurumdur. Bu nedenle emperyalizm sorunu, Polanyi'nin çifte hareket çerçevesinin ayrılmaz bir motifi haline gelmiştir. Her ne kadar Polanyi, özel olarak emperyalizmin bir tanımını sunmamış olsa da onun temel kavramı, özel kazanç ve karın teşviki ve elde edilmesi için devlet gücünün kasıtlı olarak kullanılmasını tasavvur eden geleneksel görüşü yakından yansıtmaktadır (Vail, 2022).

Çifte hareketin sert ve yumuşak yorumları (Sandbrook, 2022) bulunmakla birlikte, aynı kavram etrafında şekillenen çelişkili yorumlamalar da vardır (Dale, 2010a; 2010b). Örneğin, Polanyi'nin genel çerçevesi birçok açıdan hatalı olabilir ve bu durum kendi entelektüel kuşağının Avrupalı akademisyenlerine de yöneltilmiştir: Bazen nedensel argümanları açık ve sistematik bir şekilde gerektiği gibi detaylandırmakta

başarısız olur. Bunun yerine vardığı sonuçları destekleyecek dramatik retorik iddialar; zaman zaman açıklayıcı karmaşıklık pahasına yanlış ikili konulara ayrıcalık tanıyan “ya ... ya da” mantığına dayanır. Tarihsel-karşılaştırmalı analizi her zaman titiz bir şekilde kullanmaz ve bunun yerine farklı yolları yargılamakta güçlük çeken yapısal bir perspektife başvurur (Vail, 2022).

Benzer şekilde gömülülük kavramındaki belirsizliğin Polanyi'nin düşüncesine bir karışıklık getirdiği söylenebilir. Karışıklık, kavramın Polanyi'nin eserlerinde oynadığı çifte rolden kaynaklanmaktadır. Bir yandan da Polanyi, insanlık tarihi boyunca ekonominin toplumdaki değişen yerini ayırt etmek için gömülülüğü analitik bir yapı olarak kullanır. Burada gömülülük tarihsel bir değişkendir. Piyasa ekonomisi tarihteki ilk “gömülü olmayan” ekonomik sistem olduğundan normal değildir. Öte yandan gömülülük, ekonomi ve toplumun ancak bütünsel bir yaklaşımla analiz edilebileceğini öne süren metodolojik bir ilkedir. Ekonomik hayat, ancak toplumsal ilişkilerin ve kurumların bir parçasını nasıl oluşturduğunun incelenmesiyle çözümlenebilir. Burada gömülülük tarihteki ekonomik sistemlerin ne değişken ne de değişen bir özelliğidir. Buna göre Polanyi, bütüncül ve kısıtlayıcı bir kurumsalcılık arasında gidip gelir (Gemici, 2008). Böylece, gömülülüğe ilişkin iki formülasyon arasındaki temel kırılma, Polanyi'nin ekonomik hayat kavramsallaştırmasındaki bir değişimin sonucu olarak ortaya çıkar. Gömülülüğü kademeli bir değişken olarak formüle ettiğinde Polanyi'nin analizi, ekonomik yaşamı malların değişimi olarak anlayan kısıtlayıcı bir kurumsalcılığa dayanır. Öte yandan, metodolojik bir ilke olarak gömülülük, bütünsel bir toplum görüşünden, ekonomik yaşamın sosyal kurumlar ve ilişkiler tarafından yapılandırıldığı ve şekillendirildiği çeşitli yollara bakmaktan türetilir (Gemici, 2008). Kavram etrafında böylesi belirsizlikler olmasına rağmen yine de çifte hareket, XIX. yüzyıl sonrası hem ulusal hem de uluslararası düzlemde çatışmaları anlamak için önemlidir. Bilhassa da Afganistan'ın uğradığı işgalleri açıklayıcı bir teorik çerçeve çizer.

Afganistan'ın Moral Ekonomisi

Afganistan'da merkezi yönetim anlamında bir ulus-devletten söz edilemeyeceği gibi ulusal bir ekonomiden de söz etmek oldukça zordur. Tarım ve hayvancılığa dayalı geçimlik ekonomisiyle Afganistan, İngilizlere karşı siyasi bağımsızlığını kazandığı 1919'dan itibaren Sovyet işgaline kadar Afgan liderlerin reform, modernleşme ve ekonomik kalkınma hamlelerine sahne olmuştur. Ancak günümüzdeki Afganistan'ı göz önüne aldığımızda bu politikaların başarılı olmadığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı başaran Afganistan, ekonomik bağımsızlık ve kalkınma konusunda aynı başarıyı gösterememiştir. Siyasi bağımsızlık sonrası iktidara gelen Afgan liderler bir yandan çeşitli kalkınma hamleleri denerken diğer yandan birçok iç ve dış sorunla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Son kırk yılını çatışmalarla ve savaşlarla geçiren Afganistan'ın rakamsal göstergeleri de ülkenin ekonomik durumunu yansıtmaktadır. Yaklaşık 750.000 km² toprak parçasıyla orta büyüklükte bir ülke olan Afganistan, yaklaşık 40 milyonluk bir nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Bu nüfusun yaklaşık 4,5 milyonu da başkent Kabil'de yaşamaktadır (World Bank, 2022). Kabil dışında Herat, Bağlan, Kandahar, Celalabad, Mezar-ı Şerif gibi büyük şehirlerde nüfus yoğunluğu görece yüksek olmakla birlikte nüfusun büyük bölümü kırsalda ve köylerde yaşamaktadır. Afganistan'ın başlıca gelir kaynağı kırsalda yaşayan yüzde 80'den fazla nüfusun uğraştığı tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. 2022 verilerine göre ülkenin Gayrisafi Yurt İçi Hasılası (GSYİH) yaklaşık 20 milyar ABD doları, kişi başına düşen milli gelir ise 500-600 ABD doları civarındadır. Milli gelir 2009-2020 arası 500 ABD dolarının biraz üzerine çıkmış olsa da 2009'dan öncesi ve 2020'den sonrası daha düşük düzeylerde seyretmiştir (Trading Economics, 2022). Milli gelirin bu kadar düşük olmasının sebebi, başta uyuşturucu olmak üzere kaçakçılık gelirlerinin hesaba katılmamış olmasıdır. Afganistan'da verilerin güvenliği tartışmalı olduğu için milli gelirin gerçek değerinin hesaplanması da zordur.

Jeopolitik konumu açısından Çin-Rusya-İran üçlüsünün ortasındaki Afganistan dünya ekonomisinde işgal ettiği orandan değil, enerji geçiş güvenliği açısından önemlidir. Dünya ekonomisindeki payı yüzde 0,01 olan Afganistan'ın doğal kaynaklarının ise oldukça fazla olduğu tahmin edilmektedir (World Bank, 2022). Yer altı ve nadir toprak elementleri bakımından dünyanın en zengin ülkelerinden Afganistan'ın toplamda 3 trilyon ABD Doları civarında işlenmemiş maden kaynakları bulunmaktadır. Özellikle hidrokarbon yataklarının bulunduğu kuzeybatı bölgesi petrol ve doğalgazın yanı sıra uranyum, lityum, platinum, kurşun, çinko, demir, elmas, altın, bakır, kömür, kükürt vd. madenler bakımından önemli rezervlere sahiptir (Katawazai, 2020). Başta cep telefonu, bilgisayar, batarya (özellikle elektrikli otomobillerin çok hızlı bir şekilde yaygınlaşmasıyla araç bataryaları), hibrit motor gibi modern teknolojide yaygın kullanılan bu elementlerin ne denli hayati olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Afganistan'ın önemi daha iyi anlaşılmaktadır (Seren, 2021).

Kapitalizmin pek de hayat bulmadığı Afganistan toplumunda geleneksel toplum yaşamının yalın bir örneğini görmek mümkündür. Afganistan'ın modernleşme/me tarihi ülkenin iktisadi tarihiyle yakından ilgilidir. Afgan liderlerin ülkedeki siyasal ve ekonomik merkezileştirme politikaları Kabil odaklı olduğu için başkent dışındaki bölgeleri gelişmeye açık olmamıştır (Karaduman, 2023). Öte yandan, Afgan toplumunun ekonomik kalkınmaya ve ona bağlı modernleşmeye bakışı da diğer pek çok gelişmemiş, az gelişmiş ya da gelişmekte olan -Batı dışı- toplumlardan önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bu farklılığın oluşmasında dinin diğer her şeyden önde gelmesi en önemli gerekçe olarak gösterilebilir. Afganistan'da din bir

ideolojiden ziyade her şeyi kapsayan bir yaşam tarzı olduğu için dini ritüeller günlük sosyal ilişkilerin hemen her alanına yayılır ve hiçbir şey ondan bağımsız olamaz. Din tarafından onaylanmamış politik, ekonomik ya da toplumsal bir ilişkiden söz etmek oldukça zordur (Barfield, 2021).

Batıdaki Protestanlığın gelişiminden farklı olarak Afgan toplumunda çeşitli etnik, dini ve mezhepsel farklılıklar olsa da bu farklılıklar hiçbir zaman dine karşı olmamıştır. Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* çalışmasında ortaya koyduğu Protestanlığın gelişimiyle -dine karşı eleştiri ve sorgulamanın artmasıyla- kapitalizmin ortaya çıkması ve gelişmesi arasındaki doğrusal orantı Afgan toplumu için düşünüldüğünde kapitalizmin burada hayat bulması oldukça zordur. Dini inancın, geleneğin, kültürün ve ahlakın, hayatın her alanına nüfuz ettiği Afgan toplumunda dinin emir ve yasaklarını hiçe sayacak bir sistemin tutunması ve yaygınlık kazanması hemen hemen imkansızca yakın, zor bir senaryodur.

Weber, ekonomik olan ve olmayan unsurların kesin bağımsızlığını ve ekonomik işlevselciliğini reddeder. Bütün sosyal eylemler ekonomik olarak etkilenmezler ve tüm gruplar ekonomik olarak ilişkili değildir. Bununla birlikte, kültürel olarak önemli gruplar, ekonomik unsurlarla bir tür ilişkiye sahiptir; tüm devamlı gruplar bir şekilde ihtiyaçlarını karşılamak zorundadırlar. Weber, ekonomik anlamda etkin gruplarla ilgili olarak gerçek ekonomik gruplardan, iktisaden etkin çeşitli gruplar ve salt ekonomik unsurlar tarafından etkilenenler aracılığıyla siyasi, dini ve başka türden düzenleyici gruplara uzanan basit bir tipoloji sunmaktadır (Weber, 2018).

İnsan "doğal olarak" çok para kazanmak istemez; tam tersine, sadece yaşamak, alıştığı gibi yaşamak ve bunu sağlayacak kadar kazanmak ister (Weber, 2013). Başka bir deyişle, özellikle Afgan toplumu için insanlar "homo economicus" değildir. Temel ihtiyaç seviyesinde yaşamını idame ettiren insanların *homo economicus* olmaları da beklenmez. Kapitalist ekonomilerde insanların rasyonel davranışlarda bulunması, ekonomi temelli ve kişisel çıkarıya dayalı davranışlar yansıtması Afganistan için geçerli değildir. Polanyi'nin de ifade ettiği gibi, bir sınıfın çıkarları en dolaysız biçimiyle mevki ve mertebeye, sosyal konum ve güvenlikle ilgili olup temelde sosyaldır, ekonomik değil (Polanyi, 2021; 1968). Bu durum, Afganistan için kristalize şekilde belirgindir.

Büyük oranda tarım ve hayvancılıkla uğraşan insanlar Afganistan'da kendilerini temel ihtiyaç seviyesinde geçindirirler ve para ekonomisinden bahsetmek oldukça zordur. Bir gelire ulaştıklarında ise bunu tamamen ilişkilerine yatırım için kullanırlar. Misafirperverlik, toplu ziyafet, hediye verme ve yeniden dağıtımın diğer biçimleri, malı verenlerin mevkiilerini yükseltmektedir. "Veren el, alan elden üstündür" anlayışı çerçevesinde toplumsal saygınlığa ya da şana, paradan daha fazla değer verilmektedir (Barfield, 2021). Piyasa ekonomisinin hakim olduğu kapitalist bir toplumda bireylerin

varlıklarını sosyal ilişkilerine yatırmaları beklenecek bir durum değildir. Bir kapitalistin gözünden bu davranış eğer bir sosyal sorumluluk projesi, reklam veya bir tür yatırım değilse “saçmalık” olarak görülebilir.⁴ Ancak piyasa ekonomisinin hakim olmadığı Afganistan’da sosyal statü, saygınlık ve değer, paradan önce gelir.

Ekonomik farklılaşma arttıkça, ihtiyaçları karşılamada komşular arasında yardımlaşma gelenekleri, çeşitli sosyal katmanlar arasında karşılıklı yardımlaşma geleneklerine dönüşür. Bu süreç modern öncesi zamanda dinsel ahlakı yansıtır. Doğal tarım ekonomilerinin ekonomik koşulları altında soylu bir statüye sahip olmak sadece maddi zenginlikle değil, aynı zamanda misafirperver ve yardımsever bir yaşam tarzıyla onurlanarak gerçekleştirilebilirdi. İslam’da zekat müminler üzerine düşen beş temel emirden birisidir. Sadaka; Hinduizm, Konfüçyanizm ve erken Yahudilikte emredilen “hayır işi” olarak dini bir görevdir. Din kardeşleri arasındaki ilişkiler; karşılıksız borç hatta hibe ve ihtiyaç zamanında bir kimsenin çocuklarına karşılıksız bakılması gibi arkadaşlar ve komşular arasındaki benzer beklentiler böyle durumlardandır (Weber, 2018). Bu anlayış, dünyanın en yoksul ülkelerinden Afganistan’da neden evsiz (*homeless*) insanların olmadığını çok güzel açıklar. Aynı şeyi tersinden okumak da mümkündür: Dünyanın en gelişmiş, müreffeh, modern ülkelerinden ve Afganistan’ı en son işgal eden ABD’de 2023 verilerine göre 650 binden fazla insan evsiz (*homeless*) durumdadır (endhomelessness.org, 2023). Bu durum oransal olarak ifade edildiği zaman binde ikiye tekabül etmektedir. Başka bir ifadeyle, ABD’de her bin kişiden ikisi evsizdir.

Kapitalist toplumlarda, kişisel çıkarın maksimize edilmesi anlayışı, toplumun genel menfaatini sağlama iddiasıyla ahlaki değerlerin göz ardı edilmesine yol açabilir. Bu bağlamda, kapitalist uygulamaların kök salmadığı Afgan toplumunda, sermaye birikimi yoluyla kişisel çıkar sağlamak yaygın bir kabul görmez. Bunun yerine, toplumsal saygınlık elde etmek daha değerli ve onurlu bir davranış olarak kabul edilir. Esas olan, ihtiyacı kadarını temin etmek ve “kanaatkar” olmaktır. Bir kişinin, kazancını maksimize etmeye çalışmak yerine toplumdaki konumuna uygun ihtiyaçlarını karşılaması, erdemli bir yaşam sürmek için yeterli görülür (Simon, 1987).

Bu perspektiften bakıldığında, din kardeşleri arasında faiz alınması, toplumsal yardımlaşma yükümlülüğüne karşı ciddi bir ihlal olarak değerlendirilmektedir. Faizin İslam’da yasaklanmasının ardında yatan gerçek neden, dini ahlakın rasyonel kar elde etme koşullarına karşı tutumuyla yakından ilgilidir (Weber, 2018). Faizin ve tefeciliğin

4 Kapitalist sistem sadece üretim yönüyle değil, tüketim yönüyle de var olmaktadır. Hatta Werner Sombart’a göre (2013) kapitalizm lüks ve harcamayla ilintilidir. Bu nedenle kapitalizmin oluşum aşamasında sosyal statü, saygınlık ve değer gibi etkenlerin şimdiye nazaran daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Günümüz sosyal ilişkilerinde bu etkenler etkili görünmese de kapitalizmin oluşum aşamasında belli bir yere sahiptir.

varlığı, toplumun gelenek ve değerlerinin bozulmasına yol açacağı inancı nedeniyle reddedilir. "Kardeşine faizle borç vermeyeceksin" ilkesi, İslam öncesi Musevilikten başlayarak, Hristiyanlığın Eski Ahit'e (Tevrat) tabi olmasıyla devam eden ve İslam'da karz-ı hasen (güzel borç verme; faizsiz ve ödeyebileceği zamana kadar sıkıştırmadan, başına kakmadan) olarak bilinen faizsiz borç verme uygulamasının temelini oluşturur.

Fransız sosyolog Marcel Mauss, hediye alışverişi üzerine (1925) klasik çalışması *The Gift & The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*'te, öncelikle antropolojik malzemeleri kullanarak, karşılıklı alışverişi modern sosyal bilimcilerin dikkatine getiren ilk kişilerden olmuştur (Mauss, 2002). Jean-Jacques Rousseau da karşılıklı verilmiş sözlerin ve alışverişin önemini şöyle ifade etmektedir: "Bizi topluma bağlayan verilmiş sözler, salt karşılıklı oldukları için zorunludurlar. Bu sözlerin özü öyledir ki, onları yerine getirirken, aynı zamanda kendi hesabımıza çalışmadan başkaları hesabına çalışmalıyız" ([1762] 2006). Bu anlayış bir kişinin yaşadığı toplumda kazanacağı saygınlıkla alakalıdır. Antik Yunan düşünürlerinden Platon ve Aristoteles'in çağdaşı Demesthenes'in "İki tür mülk vardır: Servet ve saygınlık, ikincisi birincisinden üstündür" ve "Saygınlığın zenginlik sahibi olmanın en büyük sermayesi olduğunu bilmiyorsak hiçbir şeyden haberimiz yok demektir," (aktaran: Tarde, 2023) dediği iki pasajında da toplumsal saygınlığın servetten daha önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum, uzun yıllar Afganistan'da araştırmalar yapmış antropolog Thomas Barfield'in (2021) "Afganistan modern öncesi dönemde, İslam toplumunun eski bir biçiminin örneğidir" tespitine uygun gelmektedir. Barfield'in Afganistan için yaptığı değerlendirmede "modern öncesi" olarak tanımladığı şey; Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın endüstrileşen ve servetin öncelikli görüldüğü toplum yapısı, başka bir deyişle kapitalizmin hayat bulduğu son iki yüzyıllık Batı toplumdur. Kapitalist toplumda Demesthenes'in mülk tanımından birincisi olan servet kıymetli iken Afganistan'da ise ikinci tanım olan saygınlık çok daha kıymetlidir.

Vermek, almaktan çok daha değerli görüldüğünden Afganistan'da hediye vermek hediye veren için saygınlık sağladığı gibi haz da sağlar. Timuss, etkileyici kitabı *The Gift Relationship*'te (1971) kan bağışısı konusunu merkeze alarak, aslında tüm bağışlar/takaslar konusunda, modern dünyada karşılıklılık veya hediye alışverişinin çok daha geniş bir kapsama sahip olduğunu ortaya koymaktadır. O, bu dünyanın, herkesin birbirine kardeş olarak, piyasa mübadelesinden değil, karşılıklılıktan kaynaklanan bir topluluk duygusu ve dayanışmasıyla birbirine bağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Aslında, tüm insanların kardeş olmalarını, birbirlerine sadece lekesiz kan hediye etmekle kalmayıp, aynı zamanda insanların iyi bir hayat yaşamak için ihtiyaç duydukları diğer şeyleri de karşılıklı olarak vermeleri gerektiğini söylemektedir (Titmuss, 1971). Titmuss elbette çalışmalarında hem ütöpik hem de sosyal bilimcidir. Aslında sadece kan bağışısı alanında değil, Zelizer'in kitaplarının gösterdiği gibi başka

yerlerde de dünyada piyasa mutlakiyetçilerinin fark ettiğinden veya açıklamaya çalıştığından çok daha fazla karşılıklı alışveriş olduğunu söylemektedir (Barber, 1995).

Geleneksel ahlakın yerini kapitalist ahlakın aldığı toplumlarda sadaka ve/veya yardım gibi insani davranışların azalması ve yerine kişisel çıkarın, ticari kariyerin ve sermaye birikiminin gelmesiyle ekonominin toplumdaki yeri de ayrılarak Polanyi'nin *disembedded* dediği kapitalist bir yapı hayata geçmiştir. Diğer yandan, toplumsal ve geleneksel değerlerin (sadaka vermek, karşılık beklemeden ihtiyaç sahiplerine yardım etmek veya hediye vermek gibi) ticari kariyerin önünde tutulduğu Afganistan gibi bir toplumda ekonomik kaygı, insanlar için bir endişe kaynağı değildir. Para ya da maddi servet ancak toplumsal ve geleneksel değerlere hizmet ettiği sürece ve toplumun diğer tüm unsurlarıyla bir arada değerli olabilir. İnsanların statüsünü, saygınlığını, değerini belirlemede para bir ölçü aracı olarak görülmez. Bu durum bizi Polanyi'nin ortaya koyduğu *çifte hareket* kavramının Afgan toplumunda karşılık bulunduğu sonucuna götürür. Piyasa koşullarıyla şekillenen işgalci güçlerin Afganistan gibi geleneksel değerlere sıkı sıkıya bağlı bir topluma karşı üstün gel(e)memesi, uzun yıllar işgal etmelerine rağmen sonunda geri püskürtülmesi, Polanyi'nin perspektifiyle izah edilebilmektedir.

Çifte Hareketin Uluslararası Görünümü: Afganistan ve Uğradığı İşgaller

Afganistan'ın yakın tarihi, dış müdahaleci kapitalist güçlerin müdahale ettiği, kapitalist olmayan bir devlete karşı giriştikleri mücadelenin hikayesidir. Bu hikayeyi ilginç kılan, müdahaleci kapitalist güçlerin kendileriyle kıyaslandığında ekonomik, teknolojik, askeri ve savaş ekipmanı konusunda çok geri bir devlete karşı her işgal girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. 1850'lerin ortalarından itibaren İngiliz işgallerinde ve görece 1979 Rus işgalinde coğrafi zorluklar işgallerin başarısızlıkla sonuçlanmasında gerekçe gösterilebilirdi. Ancak 11 Eylül sonrası Amerikan işgali döneminde teknoloji ve askeri gelişmişlik seviyesini de göz önünde bulundurduğumuzda yirmi yıllık bu işgalin başarısızlıkla sonuçlanmasını tek başına coğrafi şartlara bağlamak, Afganistan'ın işgallere karşı direncini anlamada yetersiz kalacaktır.

Afganistan'ın günümüzde "kırılgan devlet" (*fragile state*) görülmesinde ülkenin kendi iç problemleri kadar uğradığı işgallerin de etkisi olduğu rahatlıkla söylenebilir. "Fund for Peace" (FFP) kuruluşunun yıllık yayımladığı "kırılgan devletler" endeksi verilerine göre 2023'te Afganistan dünyanın en kırılgan altıncı devletidir. Aynı kuruluşun 2006-2023 arasındaki verilerine göre ise Afganistan dünyanın en kırılgan on ülkesi arasındadır (FFP, 2023). Merkezi bir yapının sağlanamamış olması ve buna bağlı güvenlik zafiyeti, ekonomik kalkınmanın sağlanamaması nedeniyle fakirlik, yüksek doğum ve ölüm oranlarının birbirine eşit olması, sağlık hizmetlerinin

yetersizliği, kamu hizmetlerinin eksikliği gibi birçok etken Afganistan'ın kırılğan yapısında önemli rol oynamaktadır. Ancak bunlara ilaveten ve esas olarak, ülkenin on yıllarca maruz kaldığı işgaller de kırılğan devlet yapısında önemli pay sahibidir.

Bulunduğu jeopolitik konum nedeniyle her zaman bölgesel ve küresel aktörlerin ilgi odağındaki Afganistan bu konumunun avantajını ve dezavantajını bir arada yaşamıştır. Afganistan coğrafyası tarih boyunca pek çok devletin önemli merkezlerinden biri olagelmıştır. Afganistan toprakları bazı uzak, zar zor erişilebilen bölgeleri içerdiği gibi Belh, Herat, Kabil ve Kandahar gibi eski metropollerini de kapsamaktadır. Tarihin büyük bir kısmında bu yerler çevre değil, uygarlık merkezleri olarak ticaretin yanısıra dinlerin ve sanat tarzları da dahil olmak üzere fikirlerin yayılmasının kavşak noktalarıdır (Rubin, 2020).

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan işgaller, Afganistan'ın başka bir boyutta mücadele vermesini gerektirmiştir. 1839'daki ilk İngiliz işgaline kadar ki dönemde Afganistan'ın yaptığı savaşlar Müslüman Afganlarla diğer Müslümanlar arasında gerçekleşirken bu tarihten sonra yaşanan ve bu çalışmaya konu savaşlar ise Müslüman Afganistan ile Müslüman olmayan işgalci devletler arasında yaşanmıştır. Başka bir ifadeyle bu savaşlar, Müslümanlığı en iyi şekilde yaşadıklarına inanan Afganlar ile gayrimüslimler arasında olmuştur. Bundan dolayı işgallere verilen toplumsal tepki de başta dini inanış ve din ile şekillenen değerlerin bir gereği olarak görülmüştür. İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinde de belirttiği gibi, din başka bir temelde birleşemeyecek kadar bölünmüş kabileleri birleştirmenin her zaman en iyi yolu olmuştur ([1377]2021). İşgal dönemi dışında kendi iç problemleriyle uğraşan Afganlar, ülkelerinin yabancı güçler tarafından işgal edilmesi durumunda kendi problemlerini rafa kaldıramışlardır.

1839 ve 1878'de İngilizlerin iki kez işgal ettiği Afganistan, Ruslar ile Hindistan'ı kontrol eden İngilizler arasında bir sınır bölgesi konumundaydı. Böylece XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın ilk döneminde Afganistan, Rus ve Britanya imparatorlukları arasında tampon bölge görevi görmekteydi (Rubin, 2020). Tarih sayfalarına "İngilizlerin bataklığı" olarak geçen Afganistan, Sovyetler için de sonun başlangıcı olmuştur. Son işgalci güç ABD ise 2001-2021 arasındaki yirmi yıllık işgalinden sonra geri çekilmek zorunda kalarak selefleriyle aynı kaderi paylaşmıştır. İngilizlerin belirli dönemlerde işgal edip kontrolü altında tuttuğu ülke, yaklaşık 15.000 İngiliz askerine mezar olurken Afganlar 1919 Ağustos'unda imzalanan Ravalpindi Anlaşması ile İngilizlere karşı bağımsızlıklarını kazanmışlardır (McCarthy, 2021).

İngiliz işgallerini geri püskürten ve I. Dünya Savaşı sonunda bağımsızlığını kazanan Afganistan, Emanullah Han döneminde ülkenin reform ve modernleşme çalışmalarına ağırlık vermiştir. Ancak ülkenin toplumsal dinamiklerinin (etnik

gruplar, kabileler ve ulema), sosyal ve siyasi yapının belirlenmesindeki baskın rolü ile karşı karşıya kalmıştır. Reform ve modernleşme çabalarının, Batılı kapitalist devletlerin Afgan toplumundaki değerleri sarsacağı endişesi, bu grupları direnişe yönlendirmiştir. Afgan toplumunu oluşturan bu dinamiklerin endişesine sebep olan en önemli örnek ise İngiliz endüstrileşmesinin Hindistan'da toplumsal yapıyı büyük ölçüde değiştirmesidir (Malik, 2011). Bu örnek, Polanyi'nin çifte hareket kavramının uluslararası görünümünü bize sunmaktadır.

1933'ten 1973'e kadar 40 yıllık Zahir Şah dönemi görece istikrarlı ve güvenli bir dönemdir. Bu dönemin son on yılında "ilk demokrasi tecrübesi" yaşansa da gerek ülkenin iç problemleri gerekse küresel aktörlerin güç mücadelesi Afganistan'ı yeniden uluslararası siyasetin gündeminin ilk sıralarına taşımıştır. Soğuk Savaş'ın (1945-1990) yumuşama (Détente) döneminde iki kutuptan biri olan Sovyetler'in Afganistan'ı işgali; ABD, Çin ve Pakistan gibi küresel ve bölgesel aktörlerin Afganistan ve bölge üzerindeki nüfuzunu kırarak küresel hegemonya politikası doğrultusunda ve komünist ideolojinin yayılması amacıyla gerçekleşmiştir (Seren, 2021). Sovyetler Birliği'nin on yıllık Afganistan işgali küresel güç mücadelesiyle gerçekleşse de Afganistan'ın toplumsal yapısı bu işgale de karşı koymuştur. Her ne kadar başta ABD olmak üzere komünizm karşıtı devletlerin desteğini almış olsa da Afganistan'daki mücahit grupların ortaya koyduğu kararlı direniş, Sovyetler Birliği'nin yenilmesini sağlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, başlangıçta sol hükümetlere karşı gösterilen tepkilerin ve direniş hareketlerinin daha organize ve sistematik bir hale gelmesine yol açmıştır. Bu süreç, sadece yerel düzeydeki muhalefetin güçlenmesine neden olmakla kalmamış, aynı zamanda geniş çapta bir ulusal dayanışmayı ve işgale karşı toplumsal bir duruşu da beraberinde getirmiştir (Naimi, 2023). Bu direniş, Afgan halkının farklı kesimlerinin bir araya gelerek, işgale karşı ortak bir mücadele yürütme iradesini göstermesine vesile olmuş ve bu sayede ülke genelinde ulusal bir bilinç ve birlik duygusu pekişmiştir. Mir Akâ Hakcu (2005, s. 92), *Afganistan ve Müdâhilât-ı Hârici* çalışmasında bu durumu aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Kızıl Ordu'nun Afganistan'a girmesi, mücadele ve direniş hareketlerinde nicelik ve nitelik bakımından değişiklikler yaşanmasını beraberinde getirdi; düzensiz başkaldırıları ve dağınık ayaklanmaların düzenli hale gelmesini sağladı ve bütün hareketler, ecnebi işgalci güçlere karşı topluca ulusal başkaldırıları hüviyetini aldı. Toplumun kalbinin derinliklerinde cihat ruhunu canlandırdı ve direniş ve ayaklanma, aşk ve ibadet şeklini almaya başladı. İslami cihat, toplum katmanlarının hepsinin birlik ve beraberlik içinde hareket etmesinin asli amili oldu.

Hakcu'nun değerlendirmesi, Sovyet işgalinin Afgan toplumundaki direniş hareketlerini sadece bir askeri mücadele olarak değil, derin bir manevi ve dini

bağlamda yeniden vurguluyor. Kızıl Ordu'nun Afganistan'a girişi, dağınık ve düzensiz ayaklanmaları disipline ederek ulusal bir başkaldırıya dönüştürmüş, bu süreçte cihat toplumun tüm kesimleri için birleştirici bir güç haline gelmiştir.

Sovyetler Birliği'nin on yıllık Afganistan işgali sonrası yenilgiye uğratılması, ülkede bir zafer havası yaratmaktan ziyade derin bir "güç boşluğu" ortaya çıkarmıştır. Bu boşluk, Sovyetler'in mağlup olmasında rol oynayan mücahit grupların, birbirleriyle iktidar mücadelesine girmelerine ve ülkenin istikrarsız bir yapıya sürüklenmesine neden olmuştur. Bu gruplar iktidar savaşı verirken, farkında olmadan Taliban'ın yükselmesine zemin hazırlamışlar ve nihayetinde kendi tasfiyelerine yol açmışlardır (Seren, 2021). Barfield'in (2021) de belirttiği gibi, "Afganlar, işgalci güçler için ülkeyi yönetilemez hale getirirken, ülkelerini kimse için yönetilemez hale getirmişlerdir."

Afgan nüfusu içerisinde, yüksek etnik çeşitliliğe rağmen güçlü bir birleştirici unsur mevcuttur. Tarih boyunca Afganlar, kendi aralarında iç çatışmalara girseler bile, dış tehditlere karşı bir arada durmayı başarmışlardır. Afganlar kendi aralarında mutlu bir şekilde kavga edebilirler ama dışarıdan gelen tehditlere karşı bir arada dururlar ve Afgan olmaktan duydukları gururu ortaya koyarlar. Afgan tarihine bakıldığında, birbirini takip eden bölünme ve birleşme dönemlerinin sıklıkla tekrarlandığı görülür. Bu döngü, Afganların dış tehditler karşısında ulusal kimliklerinden duydukları gururu ve birlikteliği sergiler (Dupree, 2002).

Sovyet işgali boyunca ortak düşman olarak Sovyetler'e karşı birleşebilen Afgan gruplar, işgalin ardından girdikleri iktidar mücadelesiyle ülkelerine Sovyetler'den daha fazla zarar vermişlerdir. Mücahit grupların arasındaki bu mücadele, iç savaşa doğru evrilirken, bu süreç Molla Ömer liderliğindeki Taliban hareketinin yükselmesine ve 2001'de ABD'nin Afganistan'ı işgaline zemin hazırlamıştır (Ghurfan, 2001: 467). Bu gelişmeler, ülkenin Sovyet işgali sonrasındaki karmaşık ve kaotik sürecini daha iyi anlamamızı sağlamaktadır.

Taliban'ın Afganistan yönetimini ele alması yıllardır savaşımlardan, işgallerden ve mücahit grupların iktidar mücadelesinden bıkan Afgan toplumu tarafından olumlu karşılanmış ve Afganistan'da görece istikrar sağlamıştır. Ancak 11 Eylül 2001 tarihinde El-Kaide tarafından ABD'de gerçekleştirilen saldırılar Afganistan'ın gelecek yirmi yılını derinden etkileyecektir. ABD'nin New York şehrindeki Dünya Ticaret Merkezi'nin "İkiz Kuleler" olarak bilinen binalarına ve Pentagon'a yolcu uçaklarıyla yapılan saldırılar sonucunda yaklaşık üç bin kişi ölmüştür. Saldırıların sorumlusu olarak El-Kaide ve örgütün lideri Usame bin Ladin gösterilmiştir. ABD, bu saldırılar sonrasında Afganistan'da bulunan Usame bin Ladin ve örgüt üyelerinin ABD yetkililerine teslim edilmesini talep etmişse de o dönem Afganistan'ı yöneten Taliban bu talebe olumsuz cevap vermiştir (Aparı, 2021). Bunun üzerine dönemin ABD Başkanı George W. Bush

Taliban'ın da El-Kaide üyeleriyle aynı kaderi paylaşacağını belirterek Afganistan'ı terörle küresel savaş doktrininin bir numaralı hedefi olarak göstermiştir. Uluslararası terörizmle mücadele olarak sunulan ve Bush doktrini olarak da adlandırılan, kısaca "ya bizimlesiniz ya da teröristlerle" söylemi, 11 Eylül saldırılarından kısa süre sonra, 7 Ekim 2001'de, ABD ve İngiltere öncülüğündeki koalisyonun Afganistan'a müdahalesini getirmiştir.

"Kalıcı Özgürlük Harekatı" adıyla başlayan ABD'nin Afganistan işgali, geniş koalisyon ve uluslararası kuruluşların da desteğini alarak yürütülmüştür. BM nezdinde Bonn Anlaşması ile demokratik bir Afganistan kurulması, geçiş hükümetinin ve anayasal yapının oluşturulması, sadece başkent Kabil değil, tüm ülkenin güvenliğinin sağlanması gibi hedefler ortaya konmuştur (Seren, 2021). Amerikan işgalini diğer işgallerden ayıran temel farklılık, ABD'nin 11 Eylül saldırılarını yapan El-Kaide lideri ve örgüt üyelerinin Afganistan'da bulunuyor olması ve Afganistan'ın bu kişileri ABD'ye teslim etmemesi sonucu ABD'ye uluslararası alanda bir nevi "meşruiyet" vermesidir. Bundan dolayı başta İngiltere olmak üzere pek çok ülkenin de yer aldığı geniş bir koalisyon ile NATO ve BM gibi küresel kuruluşların da desteklediği bir müdahale süreci başlamıştır.

2001'de başlayan işgalin uluslararası görüntüsü; Afganistan'ı terör yuvası olmaktan arındırmak, Afganistan'da ulus-devlet temelli demokratik bir yapı oluşturmak gibi kimsenin kolay kolay itiraz edemeyeceği gerekçelerle sunulmuştur. Yirmi yıllık işgalde ABD'nin Afganistan'daki asker sayısı kimi dönem 100 bini aşmış ve binlerce Amerikan askeri de hayatını kaybetmiştir. 2.500'ü ABD askeri, 4.000'den fazlası sözleşmeli sivil personel olmak üzere 6.500'den fazla işgalci güç taraftarı insan hayatını kaybederken, 70.000'e yakın asker ve güvenlik gücü, 50.000'e yakın sivil ve savaşan unsur da Afganistan safları cephesinde hayatını kaybetmiştir. Yirmi yıllık Afganistan işgalinin ABD'ye toplam maliyeti ise 2 trilyon ABD dolarının üzerinde olmuştur (Forbes, 2021).

Seren'in Afganistan'da gerçekleştirdiği saha çalışması, ülkenin işgalci kapitalist güçlere karşı gösterdiği direnişi anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Seren; dış işleri, güvenlik ve savunma bürokrasisi, savaş ağaları, siyasiler, akademisyenler ve sivil halktan oluşan geniş bir kesimle yaptığı mülakatlar sonucunda, Afgan toplumunun etnik farklılıklarının ABD'nin askeri müdahalesi ve ardından gelen ulus-devlet inşa süreçleriyle bilinçli bir şekilde derinleştirildiği konusunda yaygın bir görüş olduğunu belirtmiştir (Seren, 2021). Bu bulgular, Afganistan'daki direnişin sadece bir askeri veya siyasi mücadele olmadığını, aynı zamanda uluslararası kapitalist güçlerin toplumsal yapıyı manipüle ederek, halk arasında daha fazla bölünme ve ayrışma yaratma çabalarını da içerdiğini göstermektedir.

Bu bağlamda, Seren'in saha çalışması, Polanyi'nin çifte hareket teorisiyle de örtüşmektedir. Kapitalist güçlerin piyasa ekonomisini genişletme ve hakimiyetini

artırma girişimleri, Afgan toplumunun moral değerlerini ve toplumsal dayanışma ağlarını zayıflatmaya yönelik bir strateji olarak okunabilir. Seren'in bulguları, bu stratejinin Afganistan'da nasıl işlendiğini ve yerel direnişi nasıl şekillendirdiğini gözler önüne sermektedir. Afgan halkı, etnik ayrımcılığı derinleştiren bu dış müdahalelere karşı kendi sosyal yapısını ve moral değerlerini koruma refleksi geliştirmiştir. Bu direnç, sadece işgalcilere karşı silahlı mücadelede değil, aynı zamanda kapitalist güçlerin toplumu bölme ve zayıflatma girişimlerine karşı da kendini göstermektedir. Seren'in mülakatları, bu direncin sahada nasıl tezahür ettiğini ve halkın işgalci güçlere karşı nasıl bir araya geldiğini detaylandırmaktadır. Bu analiz, Afgan direnişinin sadece askeri değil, aynı zamanda toplumsal ve moral bir savunma stratejisi olduğunu ortaya koyması bakımından da önemlidir.

Amerikan işgali sırasında Afganistan'da "özürlüleştirme" ve "demokratik bir ulus-devlet inşası" söylemleri sıkça kullanılmıştır. Bu süreçlerde kadınların toplumdaki yeri ve kamusal alandaki görünürlüğü, Batı'nın Afgan toplumuna dayattığı modernleşme projelerinin merkezinde yer almıştır. Ancak Afgan kadınlarının durumu, bu projelerin dayandığı varsayımlarla örtüşmeyen karmaşık bir yapıya sahiptir. Örnek vermek gerekirse Alman antropolog Hanna Papanek, *burkayı*⁵ "taşınabilir inziva" olarak tanımlayarak, Afgan kadınlarının kamusal alanda var olma biçimlerinin, Batı'nın beklentilerinden çok farklı olduğunu vurgular. Papanek'in bu yorumu, Afgan kadınlarının burkayı sadece bir dini sembol değil, aynı zamanda toplumsal bir koruma aracı olarak gördüğünü gösterir. Bu durum, Batı'nın kadınları özürlüleştirme projelerine yönelik bir direniş olarak okunabilir.

Columbia Üniversitesi'nden antropolog Lila Abu-Lughod ise, *burkayı* "mobil evler" olarak nitelendirerek, Afgan kadınlarının kamusal alanda yer alabilme ve toplumsal düzeni koruyabilme çabalarını anlamaya çalışır. Abu-Lughod'a göre, Batı'nın Afgan kadınlarını "kurtarma" söylemi, onların gerçek istek ve ihtiyaçlarını göz ardı ederek, Batı'nın özgürlük anlayışını dayatmaya çalışır (Shaikh, 2012).

Afgan toplumu, tarih boyunca birçok kez işgalcilere karşı direnç göstermiştir ve bu direnç sadece silahlı mücadelelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal değerlerin korunması yoluyla da kendini göstermiştir. Kadınların kamusal alanda nasıl yer aldığı ve toplumda nasıl konumlandığı da bu direnişin bir parçası olmuştur. *Burka*, bu bağlamda bir direniş sembolü değil, aksine Afgan toplumunun kendi iç dinamiklerini ve değerlerini koruma çabası olarak anlaşılabilir.

5 Burka giyinenin yürürken önünü görebilmesi için göz kısmı kafesli ve tüm bedeni örten bir kıyafettir. Farklı coğrafyalarda görülmele beraber yaygın olarak Müslüman Afgan kadınlar tarafından kullanılmaktadır.

ABD'nin Afganistan'daki işgal ve modernleşme projeleri, kadınların kamusal alanda görünürlüğüne artırmayı amaçlarken, bu projelerin başarısız olması, Afgan toplumunun kendi değerlerine sıkı sıkıya bağlı olmasından kaynaklanmıştır. Batılı özgürlük anlayışının Afgan kadınlarına dayatılmaya çalışılması, sadece Batı'nın kendi değerlerini yüceltme çabasının bir parçası olarak kalmış ve Afgan kadınlarının gerçek ihtiyaçları ve talepleri göz ardı edilmiştir. Bu durum, Afgan toplumunun işgallere karşı gösterdiği direnişin ne kadar güçlü ve derin köklere sahip olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Liberal düzenin temel fikirlerinden biri olan *Civilisatrice*⁶ misyonu bu durumda gerekli olmayabilir. Artan güvensizlik, yaygın köktencilik ve yabancılar tarafından teşvik edilen veya dayatılan değerlerin reddedilmesi bağlamında Afgan kadınlarının geleceği genellikle geçmişlerinden gelen direniş kalıplarına dayanmaktadır (Dupree, 2002).

Siyasi tarihi iç çatışmalarla ve işgallerle geçen Afganistan, istikrardan uzak ve kırılğan yapıli bir görünüm sergilemektedir. ABD'nin işgal sürecinde bu kırılğan yapısının ortadan kaldırılması ve ulus-devlet vaadiyle geçen yirmi yıl büyük bir başarısızlıkla sonuçlanırken Afganistan'ın kırılğan yapısı daha da derinleşmiştir. Afganistan'ın uzun yıllar boyunca süren savaşları ve siyasi düzensizlikleri, nasıl olup da dünyanın diğler yerlerine kıyasla daha iyi durumda atlattığının cevabı, temel ekonomik ihtiyaçları karşılayan ve sıkı aile örgütlenmesinin üzerinde yükselen sosyal bağlar ile insanları bir arada tutan ve koruyan üretim stratejisinde bulunabilir. Geçimlik ekonomi ile hayatlarını sürdüren insanlar, piyasa ekonomisindeki insanlara nazaran yüksek düzeyde özerkdirlirler. En yaygın alanlardan tarım konusunda, örneğın, tahıl fiyatları geniş bir aralıkta ve sıklıkla büyük ölçüde dalgalanma gösterebilir ancak çiftçiler öncelikle kendi tüketecekleri kadarını ayırdıkları için bu tür dalgalanmalar karşısında piyasa ekonomisinin hakim olduğu topluluklara kıyasla daha az etkilenirler. Tarım ve hayvancılığa dayalı üretimin her boyutu ev ve/veya köy seviyesinde kalmaktadır. Böylesine temel düzeyde geçim şartlarına sahip bir yapı, daha karmaşık sistemleri çökertecek başlıca ekonomik ve siyasi bozulmalara karşı yüksek direnç gösterebilmektedir (Barfield, 2021).

Rousseau'nun da ifade ettiğii gibi bütün toplumların en eskisi ve tek doğal ailedir. Bu toplulukta bakım ve korunmaya muhtaç çocuk, anneye bağılı kalır. Diğler

6 *Civilisatrice*: Mission civilisatrice (uygarlık misyonu) kavramı, Fransızların sömürgecilik anlayışının temel taşlarından biri olarak tanımlanır. Bu kavram, Fransız kültürünün üstünlüğü ve insanlığın mükemmelleştirilebilirliği üzerine kuruludur. Fransızlar, sömürge altındaki halkların kendi kendilerini yönetemeyecek kadar "ilkel" olduklarını, ancak Fransız rehberliği altında gelişebileceklerini iddia ederler. Bu bağlamda, civilisatrice kavramı, Fransızların bu misyonu yerine getirmek için özel olarak uygun olduklarına ve bu görevi üstlenmenin onların hakkı ve görevi olduğuna işaret eder (Conklin, 1997).

yandan babanın da çocuklar üzerinde sorumlulukları vardır. Aile içindeki karşılıklı yükümlülükler aynı zamanda aileyi politik toplumların da ilk örneği yapar (Rousseau, 2018). Rousseau'nun tarif ettiği aile yapısı günümüzden yaklaşık iki yüz elli sene evvel modern öncesi zamanlar için yapılmış bir tanımdır. Kapitalizmin hakim olduğu modern Batı toplumlarında bireysellik (*individualism*) sosyal yaşam içinde her şeyden daha önemli hale gelirken Rousseau'nun bahsettiği aile yapısı da ciddi değişime uğramıştır. Ancak Afganistan için durum oldukça farklıdır. Bu toplumda aile, bireyden önce gelmektedir. Başka bir ifadeyle, Rousseau'nun tarif ettiği aile ve toplum yapısı günümüz dünyasında Afganistan için halen geçerlidir.

Aileyi bireyin önünde gören Afganlar için bezer şekilde toplum hem bireyden hem de aileden önde gelmektedir. Bundan dolayı işgal girişimlerinde kendi iç problemlerini bir kenara koyan toplumda direniş yüksek olabilmektedir. Bu anlayış, bireyden başlayarak toplumu ve değerlerini korumak için, işgal girişimlerinde ilave motivasyon kaynağı olmuştur. Birinci İngiliz işgalinde, ülke yönetimindeki Dost Muhammed Han, çeşitli iktidar mücadeleleriyle de uğraşmaktaydı. Ancak ülke İngiliz işgaline uğradığında toplumun büyük bölümü, bu durumdan duyduğu hoşnutsuzluklarıyla kendi iç problemini dondurarak İngiliz işgaline karşı birlik olabilmıştır. Başka bir ifadeyle aileler, aşiretler, kabileler böylesi bir durumda polis ve askerlere ait faaliyetlerde bulunmuşlardır (Rubin, 2020).

İster savaş ister işgal olsun hiçbir girişimin, hedef ülke toplumunun geniş tabanı tarafından kabul görmediği sürece ne kadar uzun ve çetin olursa olsun başarıya ulaşma şansı azdır. Bu minvalde Afganistan, uzun yıllar büyük güçler tarafından işgallere uğradığı halde bütün işgal girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, yıllar süren işgallere rağmen işgalci güçler Afganistan'ı terk ettikten sonra Afganistan'da işgalci güçlerin sosyal, siyasal, kültürel izlerinden de eser kalmamıştır. Afgan toplumu ve idarecileri geleneksel sosyokültürel yaşamlarına devam etmişlerdir.

XIX. yüzyılın ortalarından XXI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar ki dönemde büyük güçler tarafından işgallere uğrayan Afganistan bu işgallerin hepsini geri püskürtmüştür. Kendi içinde etnik ve mezhepsel gruplara ayrılan, kabilecilik ve aşiret anlayışının hakim olduğu Afganistan, sahip olduğu bu sosyo-kültürel yapı sebebiyle iç çatışmaların her zaman var olduğu bir ülkedir. Afgan gruplar arasındaki iş birliği ya da husumet, problemin kapsamı ile belirlenmektedir. Bu siyasi dinamiği etnografik bir klişeyle ifade etmek gerekirse durum; "Kardeşlerime karşı ben; kuzenlerimize karşı ben ve kardeşlerim, dünyaya kaşı ben, kardeşlerim ve kuzenlerimiz" (Barfield, 2021) şeklinde açıklanabilir. Bu klişenin ortaya koyduğu "ben ve öteki" anlayışı çerçevesinde toplumun en temel yapı taşı olan aileden başlayarak "biz ve öteki" ayrımını genişleten Afgan toplumu, ülkelerine müdahale eden işgalci güçlere karşı tepkiyi bu anlayışla göstermiştir.

Kültürleri ve değerleri konusundaki üstünlüklerini ortaya koyma hususunda hiç de mütevazı olmayan Afganlar, İslam toplumunun geleneksel bir biçiminin örneğini yaşamaktadırlar. Afganların gözünde, gayrimüslimler başta olmak üzere yabancılar, Müslümanlara göre üstün sayılmazlar. Büyük devletler askeri, teknolojik ve ekonomik olarak çok güçlü olabilirler ancak inançsız veyahut kafir olduklarından değerleri ve yaşam tarzları şüphelidir. Yabancıları ahlak ve değerler konusunda aşağı gören Afganlar için Müslüman komşuları da yabancıardan yalnızca biraz daha iyidirler (Barfield, 2021). Bu anlayışı benimseyen Afgan toplumu, Polanyi'nin piyasa toplumu olarak tanımladığı işgalci kapitalist devletlerin kendi topraklarında tutunma izni vermediği gibi, Afganlardan onların sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklerini benimsemesi de beklenemez.

Sonuç

Afganistan, son yüz elli yıllık tarihinde dönemin büyük güçleri tarafından işgallere uğramıştır. Bu çalışma, Afganistan'ın uğradığı işgallere karşı direncini Karl Polanyi'nin *çifte hareket* kavramıyla açıklamaktadır. Bir tarafta piyasa ekonomisi egemenliğine teslim olmamış toplumsal yapısıyla Afganistan, diğer tarafta piyasa ekonomisiyle yönetilen ve döneminin büyük güçleri işgalci devletler. Afganistan işgallerinin başarısızlıkla sonuçlanması, Afganistan'ın coğrafi özellikleri, toplumsal yapısı ve büyük güçlerin Afganistan üzerindeki rekabeti gibi sebeplerle izah edilebilir. Ancak bunların yanında ve asıl olarak mesele, Polanyi'nin XIX. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan piyasa ekonomisini izah ettiği teorik çerçeveye açıklanabilir. Gerek işgalci devletler gerekse Afganistan'ın merkezi yönetimi, başkent Kabil'i önceleyen bir yaklaşım sergiledikleri için Afgan toplumunun yüzde 80'den fazlasını oluşturan kırsal kesim, merkezin politikalarından uzak kalmıştır. Afganistan, tarihi boyunca kendi iç problemleriyle de mücadele etmiştir. Ancak söz konusu ülkelerinin işgali olunca kendi iç problemlerini bir kenara bırakarak sömürgeci güçlerle mücadele etme konusunda oldukça cesaretli olmuşlardır. Hele ki bu güçler başka coğrafyalardan, farklı kültür ve değerleri taşıyan yapılar olduklarında verilen mücadelenin direnci de o denli yüksek olmuştur.

Polanyi'nin *çifte hareket* kavramıyla izah ettiği piyasa toplumu ya da kapitalist kültür ile ona karşı toplumsal ahlak değerlerini koruma refleksi olarak ortaya koyduğu kavramsal yaklaşımı, uluslararası boyutuyla Afganistan'ın uğradığı işgalleri açıklamaktadır. Bir tarafta piyasa toplumunun gerekleriyle yönetilen işgalci güçler, diğer tarafta ise geleneksel toplumsal yapısıyla ahlak değerlerini koruyan ve işgallere karşı koyan Afganistan toplumu. 1850'lerin ortalarından itibaren uğradığı işgallere tepkisini bu çerçevede gösteren Afgan toplumu, Polanyi'nin çizdiği kavramsal çerçeveye uyumluluk göstermektedir.

Could Afghanistan and Its Occupations be Explained through Karl Polanyi's "Double Movement" Concept?

Kemal Gökçay
Adem Levent

"The future of some countries may be happening today in others, while some may still be carrying the past of others within them."

(Polanyi, 2021, p. 335)

Abstract: Over the past one hundred and fifty years, Afghanistan has experienced prolonged occupations by several major global powers. Despite the military might of these occupiers, all eventually faced the need to withdraw. The persistent occupation of a relatively poor and multi-ethnic country like Afghanistan by such powerful nations -and the consistent failure of these occupations-demands analysis from various perspectives. While the British and Russian occupations in the 19th and 20th centuries can be partially explained by the geographical challenges of the region, attributing the failure of the American occupation in the 21st century solely to geography would be inadequate, especially given the advancements in military technology and equipment. However, Karl Polanyi's concept of the "double movement", which describes the dynamics of the market economy, provides a compelling framework for understanding these occupations. Polanyi's theory -whereby market society provokes a societal resistance to protect traditional values- can be applied to interpret Afghanistan's resistance to occupation through a similar conceptual lens.

Introduction

Afghanistan experienced two British occupations in the 19th century, in 1839 and 1878, both of which ended with the withdrawal of British troops. In the second half of the 20th century, the Soviet Union, one of the two superpowers of the era, occupied Afghanistan. After a decade-long occupation, the Soviets too were compelled to withdraw. Most recently, at the beginning of the 21th century, the United States, citing

@ Lecturer, Atatürk University & PhD Student Bursa Uludağ University, kemal.gokcay@atauni.edu.tr
Assoc. Prof., Bursa Uludağ University, levent49@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-6121-3793
https://orcid.org/0000-0002-1683-6107

DOI: 10.12658/M0756
insan & toplum, 2025; 15(1): 94-122
insanvetoplum.org

Received: 02.07.2024
Revised: 22.08.2024
Accepted: 28.08.2024
Online First: 26.09.2024

the 9/11 attacks, decided to withdraw from Afghanistan in 2021 after a twenty-year occupation, once again thrusting Afghanistan into the center of international politics.

This study examines the factors shaping Afghanistan's resistance to these occupations, utilizing Karl Polanyi's concept of the "double movement" as a theoretical framework. The objective of this research is to explain the failure of the great powers' occupations in Afghanistan not solely in terms of geographical challenges, religious beliefs, ethnic composition, tribal dynamics, or the policies of other actors, but through the lens of Polanyi's moral economy perspective, which is fundamentally rooted in economic anthropology.

Polanyi's Market Economy Approach

In 21st century England, the commodification of land, labor, and money was driven by state intervention alongside the influence of the free market. This process facilitated the rise of industrial production through the establishment of the factory system, which was fundamentally based on the commodification of these key economic factors (Gemici, 2008). According to liberalism, this new form of organization -referred to as the market economy, or more commonly today as the market order- is viewed as a spontaneous phenomenon. Within intellectual discourse, the concept of the market often leads adherents of the established paradigm to engage in "absoluteness", "reification", and the fallacy of misplaced "concreteness". As an ideology, the market serves to legitimize a range of cultural values, such as efficiency, equality, and the "new freedoms" within the market economy, which are often celebrated as liberation from the inefficiencies of former socialist societies (Barber, 1995). In essence, the market not only justifies itself but also builds a barrier against potential criticisms. Karl Polanyi, however, challenges the notion of a self-regulating market, which he views as a utopian idea. While not opposed to the concept of the market itself, Polanyi argues that markets have existed throughout history, but the particular form of the market that emerged in the 19th century was a product of state intervention and was crafted as a political project. He asserts that this system is fundamentally incompatible with human nature. For Polanyi, the laissez-faire policy implemented by the state was not a natural outcome but rather the ultimate goal, lacking any inherent naturalness. He contends that, if left to evolve organically, free markets in their current form would never have come into existence (Polanyi, 2021).

Market Economy vs Moral Economy: Double Movement

According to Polanyi, a societal reaction emerged as a self-protection reflex against the self-regulating market economy that developed in the 19th century. In this

context, while the market economy became increasingly autonomous from social relations and began to dominate various aspects of social life, a protective mechanism simultaneously emerged as a societal response. Traditional social forces mobilized against the commodification of labor, land and capital. Polanyi explains this phenomenon with his concept of the "double movement" (Gemici, 2008).

The double movement not only elucidates the market economy that arose in 19th century England and the subsequent societal response but also offers insights into broader phenomena such as globalization (Birchfield, 1999), the hegemonic power struggles of major powers like England and the United States from the late 19th century to the early 21st century (Silver & Arrighi, 2003), as well as economic and financial crises (Özgür & Özel, 2013). In this sense, the double movement is a concept that aids in understanding the experiences of societies worldwide affected by contemporary capitalism. The historical significance of the double movement lies in its demonstration that it represents an institutional model to which all nations are subjected. In other words, the double movement, encompassing both the market economy and society's self-preservation efforts, has created an international system extending beyond England (Vail, 2022).

Polanyi's most original contribution with the concept of the double movement is his redefinition of social struggle as a phenomenon occurring specifically within a global context. While many analysts before him recognized the global nature of capitalism, Polanyi advanced the argument by demonstrating how social struggles within individual polities are constrained and shaped by the specific position of any given nation-state within the international system. Thus, the double movement is not only a national but also a global phenomenon (Block, 2008).

Polanyi further situated the double movement -the internationalization of social protection-within the broader context of imperialism. He viewed imperialism as the ultimate internationalist protectionist institution, designed to address market tensions and mitigate their destructive effects. Consequently, the issue of imperialism became an integral aspect of Polanyi's double movement framework. Although Polanyi did not explicitly define imperialism, his core concept closely aligns with the traditional view of imperialism as the deliberate use of state power to promote and achieve private gain and profit (Vail, 2022).

Afghanistan's Moral Economy

In Afghanistan, the concept of a nation-state with a strong central government is elusive, and the existence of a cohesive national economy is equally difficult to assert. Afghanistan, with its subsistence economy primarily based on agriculture

and animal husbandry, has witnessed various attempts at reform, modernization, and economic development by Afghan leaders since 1919, following its political independence from the British, up until the Soviet invasion. However, the current state of Afghanistan suggests that these policies were largely unsuccessful. Although Afghanistan managed to maintain neutrality during World War II, it did not achieve similar success in terms of economic independence and development. Successive Afghan leaders, post-independence, launched several development initiatives but faced significant internal and external challenges that hindered progress.

Afghanistan offers a clear example of a society where capitalism has yet to take root, and traditional social life remains predominant. The history of modernization -or the lack thereof- in Afghanistan is intricately linked to the country's economic history. The political and economic centralization efforts by Afghan leaders were largely focused on Kabul, leaving the regions outside the capital underdeveloped (Karaduman, 2023). Furthermore, Afghan society's perspective on economic development and the accompanying modernization significantly differs from that of many other underdeveloped or developing non-Western societies. The most notable reason for this difference is the primacy of religion. In Afghanistan, religion is not merely an ideology but a comprehensive way of life, with religious rituals deeply embedded in nearly all aspects of daily social relations. Consequently, it is challenging to discuss political, economic, or social relationships in Afghanistan that are not influenced by religious considerations (Barfield, 2021).

The majority of Afghans, who primarily rely on agriculture and animal husbandry for their livelihood, operate largely within a subsistence economy, making the concept of a money economy less relevant. When income is generated, it is often reinvested in social relationships. Acts of hospitality, communal feasting, gift-giving, and other forms of redistribution serve to enhance the status of those who give. Within the cultural belief that "it is more blessed to give than to receive", social prestige or fame is valued more highly than monetary wealth (Barfield, 2021).

The International Perspective of the Double Movement: Afghanistan and Its Invasions

Afghanistan is widely regarded as a "fragile state" today, a status resulting from both its internal problems and the numerous occupations it has endured. According to the Fragile States Index published annually by the Fund for Peace (FFP), Afghanistan was ranked the sixth most fragile state in the world in 2023. Moreover, from 2006 to 2023, Afghanistan has consistently been among the ten most fragile countries globally (FFP, 2023). Several factors contribute to Afghanistan's fragility, including

the lack of a centralized governmental structure, associated security weaknesses, poverty stemming from inadequate economic development, high birth and death rates, insufficient healthcare services, and a general lack of public services. However, in addition to these factors -and perhaps most significantly- the long history of foreign occupations has played a crucial role in perpetuating the country's fragility.

Despite the high ethnic diversity within Afghanistan, there exists a strong unifying element among its people. Throughout history, Afghans have shown a remarkable ability to stand together against external threats, even when engaged in internal conflicts. While internal disputes are common, Afghans unite against foreign invaders, demonstrating a deep pride in their national identity. Afghanistan's history is marked by recurring cycles of division and unification, reflecting the resilience and unity of Afghans in the face of external threats (Dupree, 2002).

In Afghan society, where the family takes precedence over the individual, and society is prioritized over both, there is a strong collective resistance to foreign occupation. During such times, internal conflicts are often set aside in the interest of national unity. This collective mindset has historically served as a powerful motivator during periods of occupation, as Afghans strive to protect their society and its values, starting at the individual level. For example, during the first British occupation, while Dost Mohammad Khan was embroiled in various internal power struggles, the British invasion prompted the majority of society to unite against the occupiers, setting aside their internal disputes due to widespread dissatisfaction with the situation. In these circumstances, families, clans, and tribes often engaged in political and military resistance against the invaders (Rubin, 2020).

Afghanistan, which faced invasions by major powers from the mid-19th century to the first quarter of the 21st century, ultimately succeeded in repelling all of these foreign occupations. Despite being divided along ethnic and sectarian lines, and the prevalence of tribalism, internal conflicts have always existed in Afghanistan due to its socio-cultural structure. Cooperation or hostility among Afghan groups is largely determined by the nature and scope of the problem they face. This political dynamic is aptly summarized by an ethnographic cliché: "Against my brothers, it's me; against our cousins, it's me and my brothers; against the world, it's me, my brothers, and our cousins" (Barfield, 2021, p. 121). This mindset, rooted in the distinction between "us and the other", is deeply ingrained in Afghan society, beginning with the family as the most fundamental unit. It has been a defining factor in how Afghans respond to foreign invasions, uniting to defend their land and values against external forces.

Conclusion

Polanyi's conceptual approach, articulated through the concept of the double movement -a societal reflex to protect moral values against the encroachments of market society or capitalist culture- also provides a valuable framework for understanding the occupations that Afghanistan has endured in an international context. On one side, the occupying forces were driven by the imperatives of market society, seeking to impose capitalist structures. On the other side, Afghan society, grounded in its traditional social structure, steadfastly protected its moral values and resisted these occupations. The reaction of Afghan society to the series of occupations it faced from the mid-1850s onward aligns closely with the conceptual framework proposed by Polanyi.

Kaynakça

- Aparı, S. F. (2021). ABD'nin en uzun savaşı: Afganistan'da 20 yıl, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdinin-en-uzun-savasi-afganistanda-20-yil/2351523>, (Erişim Tarihi: 28.05.2024)
- Barber, B. (1995). All economies are "embedded": The career of a concept, and beyond, *Social Research*, 62 (2), 387-413.
- Barfield, T. (2021). Afganistan & politik ve kültürel bir tarih, Burhan Yüksektaş (Çev.), İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Birchfield, V. (1999). Contesting the hegemony of market ideology: Gramsci's "good sense" and Polanyi's "double movement", *Review of International Political Economy*, 6 (1), 27-54.
- Blackburn, S. (2017). Etik, Erkan Uzun(Çev.), Dost Kitabevi.
- Block, F. (2008). Polanyi's double movement and the reconstruction of critical theory, *Revue Interventions économiques*, 38: 1-16.
- Buğra, A. (2016). Polanyi'nin çifte hareket kavramı ve günümüz piyasa toplumunda siyaset, Ayşe Buğra ve Kaan Ağartan (Der.). *21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak & Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi* içinde (pp. 237-260), İletişim Yayınları.
- Conklin, Alice L. (1997). *A Mission to civilize: The republican idea of Empire in France and West Africa, 1895-1930*, Stanford University Press.
- Dale, G. (2010a). *Karl Polanyi: The Limits of the market*, Politiy Press.
- Dale, G. (2010b). Social democracy, embeddedness and decommodification: On the conceptual innovations and intellectual affiliations of Karl Polanyi, *New Political Economy*, 15 (3), 369-393.
- Dupree, N. H. (2002). "Cultural heritage and national identity in Afghanistan," *Third World Quarterly* 23(5), 977-989.
- Forbes (2021). "The war In Afghanistan cost America \$300 million per day For 20 years, with big bills yet to come billionaires", <https://www.forbes.com/sites/hanktucker/2021/08/16/the-war-in-afghanistan-cost-america-300-million-per-day-for-20-years-with-big-bills-yet-to-come/?sh=5dcb6267f8d> (Erişim Tarihi: 20.02.2024)
- Fund for Peace (2023). Country dashboard: Afghanistan. <https://fragilestatesindex.org/country-data/> (Erişim Tarihi: 18.01.2024)
- Gemicı, K. (2008). Karl Polanyi and the antinomies of embeddedness, *Socio-Economic Review*, 6: 5-33.

- Ghufran, N. (2001). "The Taliban and the civil war entanglement in Afghanistan". *Asian Survey*, 41(3), 462-487.
- Giddens, A. (2000). *Üçüncü yol-sosyal demokrasinin yeniden dirilişi* Mehmet Özay (Çev.), Birey Yayıncılık.
- Giddens, A. (2001). *Siyaset sosyoloji ve toplumsal teori & toplumsal düşüncenin klasik ve çağdaş temsilcileriyle hesaplaşmalar* Tuncay Birkan (Çev.), Metis Yayınları.
- Hakcu, M. A. (2005). *Afganistan ve müdahilât-ı hârici*, İntişârât-ı Maiwand.
- İbn Haldun, ([1337]2021). *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (Çev.), Dergah Yayınları.
- Karaduman, G. (2023). 1919'dan 1973'e Afganistan'ın ekonomik durumu, *Afganistan & tarih, sosyo-kültürel yapı, ekonomi ve dış politika* içinde, İskender Karakaya, Yılmaz Ulvi Uzun (Ed.), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Katawazai, A. S. (2020). "Afghanistan's mineral resources are a lost opportunity and a threat". The Diplomat, <https://thediplomat.com/2020/02/afghanistans-mineral-resources-are-a-lost-opportunity-and-a-threat/> (Erişim Tarihi: 06.12.2023)
- Kurz, D. H. (2020). *İktisadi düşünce tarihi*, Hüsnü Nilir ve Ekin Değirmenci (Çev.), Heretik Yayınları.
- Malik, A. M. (2011). "The modernisation process in Afghanistan: A retrospective", *Strategic Studies*, 31/32 (1), 35-43.
- Mauss, M. (2002). *The gift & The form and reason for exchange in archaic societies*, Routledge.
- Naimi, M. N. (2023). Sosyal, siyasal ve kültürel yönleriyle 1992-1973 yılları arasında Afganistan, *Afganistan & Tarihi, Sosyokültürel Yapı, Ekonomi ve Dış Politika* içinde İskender Karakaya ve Yılmaz Ulvi Uzun (Ed.), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özgür, G. ve Özel, H. (2013). Double movement, globalization, and the crisis, *The American Journal of Economics and Sociology*, 72 (4), 892-916.
- Platon, (2011). *Devlet*, Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Polanyi, K. (1947). Our obsolete market mentality & civilization must find a new thought pattern. *Commentary*, 3(2), 109-117.
- Polanyi, K. (1968). Aristotle discovers the economy, in G. Dalton (Ed.), *Primitive, Archaic, and Modern Economies: Essays of Karl Polanyi* 78-115, Beacon Press.
- Polanyi, K. (2021). *Büyük dönüşüm: Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri*, Ayşe Buğra (Çev.), İletişim Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2018), *Toplum sözleşmesi*, Vedat Günyol (Çev.), İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rubin, B. R. (2020). *Afghanistan & what everyone needs to know*, Oxford: Oxford University Press.
- Sandbrook, R. (2022). Polanyi's double movement and capitalism today, *Development and Change*, 53 (3), 647-675.
- Scott, J. C. (2021). *Tahıla karşı & ilk devletlerin derin tarihi*, Akın Emre Pilgir (Çev.), Koç Üniversitesi Yayınları.
- Seren, M. (2021). Afganistan'da ulus-devlet inşa projesinin başarısızlığı ve Taliban'ın kazanma stratejisi, *Amme İdaresi Dergisi*, 54 (3), 1-40.
- Shaikh, N. (2012). "Why we can't save Afghan women," interview with Lila Abu-Lughod, *asiasociety.org*, <https://asiasociety.org/why-we-cant-save-afghan-women> (Erişim Tarihi: 22.06.2024)
- Silver, B. J. ve Arrighi G. (2003). Polanyi's "double movement": The belle époque of British and U.S. hegemony compared, *Politics & Society*, 31(2), 325-355.
- Simon, H. (1987). *Decision making and organizational design, Organization Theory, Selected Readings*, New York: Penguin Books, 201-211.

- Sombart, W. (2013). Aşk, lüks ve kapitalizm: Modern dünyanın savurganlığın dünyasından doğması üzerine, Necati Aça (Çev.), Pharmakon Kitap.
- Stanfield, J. R. (1980). The institutional economics of Karl Polanyi, *Journal of Economic Issues*, 14(3), 593-614.
- State of Homelessness: 2023 Edition, <https://endhomelessness.org/homelessness-in-america/homelessness-statistics/state-of-homelessness/>, (Erişim Tarihi:15.12.2023)
- Tarde, G. (2023). *Ekonomik psikoloji* Özcan Doğan (Çev.), Doğu Batı Yayınları.
- Tekir, G. (2022). Ekonomik yapı, Onur Ender Aslan (Ed.) *Afganistan & Devlet ve Toplum* içinde (375-433), Türk İdari Araştırmalar Vakfı.
- Titmuss, R. M. (1971), *The gift relationship & from human blood to social policy*, Pantheon.
- Trading Economics, "Afghanistan GDP", <https://tradingeconomics.com/afghanistan/gdp>, (Erişim Tarihi: 06.12.2023).
- Vail, J. (2022). *Karl Polanyi and the paradoxes of the double movement*, Routledge.
- Weber, M. (2018). *Ekonomi ve toplum*, 1. Cilt, Latif Boyacı (Çev.), Yarı Yayınları.
- Weber, M. (2023), *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*, Milay Köktürk (Çev.), Bilgesu Yayıncılık.
- World Population Review, "Population, Total - Afghanistan 2022", <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2022&locations=AF&start=1960&view=chart>, (Erişim Tarihi: 06.12.2023)